

TÜRKİYE SELÇUKLU ŞEHİRLERİNDE İMARET KURUMLARI VE VAKIFLARI

Dr. Mustafa DEMİR

1. İmaretin Manası

İmare, lügatte mamuriyet, umran, bayındırlık manasında veya fakirlere yemek dağıtılan aşevi manasında kullanılmaktadır¹. Yardım için yapılan binaları imar etme tabirine rastlanan Kur'an'da bu ifade ile bu binaların daha fonksiyonel olarak kullanılması maksadı da anlaşılıyor. Tevbe Suresi'nde Allah'ın camilerini imar edenlerin sadece kuru bina inşa etme yanında bu camileri hayır duygusuyla ve Allah'a yakın olmak amacıyla ayakta tuttuklarından bahsedilir². Bu ayetin ruhu ile hareket eden müslümanlar, Allah'a yaklaşmak için hayır eserleri yaparlarken bir taraftan da bu imar ettikleri eserlerin kültürel altyapı içinde yer almasını sağlamışlar, buralarının insanlara olan faydaları için ayakta tutulmasına önem vermişlerdir.

İmaretin İslâm tarihindeki gelişimine bakacak olursak; İslâm medeniyetindeki imarcılık, Batıdaki "cite" kelimesinin mukabili olarak ilk defa Medine şehrinin imar ve gelişmesinden başlamak suretiyle bir medîneleşmeyi yani şehirleşme manasında medîneleşme aşamalarını ifade eder. Türk-İslâm medîni gelişmesi içinde Türkiye Selçukluları da dahil olmak üzere bu "şehirleşme manasındaki medîneleşme" imaret tabiri ile karşılanmıştır³. Osmanlılara kadar İslâm ve Türk şehirlerinde imaret ile adlandırılan cami, medrese, darüşşifa, darüzzıyafe, zaviye ve türbe gibi binalara rastlanmaktadır⁴. İmare kelimesinin başındaki elif "İ" kabul edilirse ve kelime "Emaret" şeklinde okunursa başka bir fiil kökünden olarak sadece emirliklere ve beyliklere ait bir bina manasına gelir ve İran coğrafyasında

olduğu gibi saraylara, yönetim mekânları manasında bu isim verilir. Meselâ, İran'daki Şems-Emaret binasında kelime bu manada kullanılmıştır⁵. Türkler cemiyetin tamamına hizmet veren bu binaları ilk devirden itibaren hayır duygusu ile işletmişler, bu hizmetlerinin karşılığında hizmet verdikleri insanlardan ve cemiyetten hiçbir menfaat beklentisi içinde olmamışlardır.

2. İmaretin Türkiye Selçukluları ve Osmanlılarda Aldığı Biçim

İmaretin Osmanlı Devleti'nde kullanıldığı mana ile Türkiye Selçukluları ve ondan önceki devirlerde kullanıldığı mana arasında farklılık vardır. İmare, Osmanlı Devrinde bugün de devam eden bir anlayış olarak aşevi manasında kullanılmıştır.

1. Şemsüddin Sami, **Kâmus-ı Türkî**, İstanbul, H.1317, s. 950; Ferit Devellioğlu, **Lügat**, VIII. Baskı, Ankara 1998, s. 417; Mehmet Zeki Pakalın, "İmare", **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.2, İstanbul 1983, s. 61.
2. **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, Hazırlayan: Ali Özbek, Hayrettin Karaman, ..., Medine 1987, (VIII/18), s. 188.
3. Osman Ergin, **Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı**, İstanbul 1936, s. 35-36.
4. Osman Ergin, **Fatih İmareti ve Vakfiyesi**, İstanbul 1945, s. 12. 1368 tarihinde Saruhanolu İshak Çelebi'nin yaptırdığı Manisa Mevlevihânesi'ne kitabesinde imaret denildiğine bakarak Osmanlı kuruluş devrinde, Türkiye beyliklerinde de sosyal amaçlı binalara imaret denilmeye devam edildiği görülür (İbrahim Gökçen, **XVI. ve XVII. Asırlarda Saruhan Zaviye ve Yatırıları**, Manisa 1946, s. 20).
5. Cl. Huart "İmare", **İslam Ansiklopedisi** (M.E.B.), V/II, İstanbul 1945, s. 985.

Süleymaniye Camii'nin yapılışı sırasında yazılan padişah hükümlerinden anlıyoruz ki Süleymaniye Camii ile Süleymaniye Padişah İmaret-i bu hükümlerden ayrı ayrı ifade edilmiş, camiye cami-yi şerif adı verilip imaret denilmezken imarete yani aşevine imaret-i âmiye denilmiş, imaret ve cami ayrı ayrı inşa edilmişlerdir⁶. Süleymaniye Camii'nin yanına inşa edilen bu imaret, zaviye şeklindedir ve vakıfları mevcuttur⁷. Bu bilgilerden Osmanlı Devrinde camilere imaret denilmediği açıkça görüldüğü gibi imaretlerin zaviye şeklinde bir teşkilata sahip olduğu anlaşılmış oluyor. İşte bu yönde arşiv belgelerini tetkik eden Ö. Lütfi Barkan iyi bir değerlendirmeye yaparak Osmanlı Devri imaretlerini yemek dağıtma hizmeti verdikleri için hastahanelerle eşit düzeyde kamu hizmeti veren içtimaî bir kurum olarak ifade etmiştir⁸. Osmanlı Devri öncesi Türk-İslâm Medeniyeti içinde imaret ile şehir mamûriyetini sağlayan binalar anlaşılırken, imaretin ilk defa aşevi manasında kullanılmaya başlanması 1336 tarihinde Orhan Bey'in İznik'te kendi vakfı olarak kurduğu "imaret aşevi"nde görülüyor⁹. Bu sebeple bu tarihten itibaren bütün Osmanlı Devri boyunca aşevlerine imaret denildiği kabul edilebilir.

Bu hususu göz önünde bulundurmamayan Zeki Pakalın, imaretin başlangıçta verdiğimiz iki manasının da bütün Türk-İslâm tarihi boyunca kullanıldığını söyleyerek yanlış bir genellemeye gittiği gibi¹⁰, Osman Ergin de yanlış bir değerlendirme ile Selçuklu ve daha önceki imaret anlayışından hareketle Osmanlılarda da bu anlayışın devam ettiğini sanmıştır¹¹. Osman Ergin'in bu düşüncesine delil olarak gösterdiği yapılar, Osmanlı öncesinde inşa edilmiş imaret binalarıdır¹². Onun Osmanlı Devrine dair verdiği örnek ise, 1505 tarihli Bayezid Camii yapısıdır. Bu caminin şu kitabesini delil olarak ileri sürmüştür:

"Büniye hâzâ'l-câmi'u'l-celîlû ş-şân ve'l-imâretü'r-rafi'atül'l-bünyân".

Bu kitabede cami ve imaret ile ifade edilen mekânlar, arasındaki vav harfi ile ayrı ayrı kullanıldığı halde Osman Ergin bu iki ifadenin de aynı cami için kullanıldığını sanmıştır¹³.

Osmanlılarda imaretin kendine has mana içinde kullanıldığını gösteren bir başka husus da içinde imaret gibi yemek verilebilen ve daha çok sosyal amaçlı misafirhane şeklinde bir teşkilata sahip zaviyelerin bu dönemde imaret diye adlandırılmaması, sadece zaviye şeklinde ifade edilmesidir¹⁴.

Osmanlı ve Selçuklu imaret anlayışlarındaki farklılığı, Osmanlıların getirdiği yeni mekan anlayışından da anlıyoruz. Osmanlılar, cami, medrese,

misafirhane, darü'l-aceze, hastahane ve aşevin-den oluşan yeni bir şehir site anlayışı getirmişlerdir. Bu toplu mekân şekline Bizans Medeniyeti içinde manastır siteleri sisteminde de rastlanıyor¹⁵. Osmanlı Devrinde bu mekan topluluğuna külliye denilmektedir. Fakat aynı külliye içinde bulunan aşevi dışındaki binalara imaret denilmez¹⁶. Türkiye Selçuklularına kadar ise cami, medrese, darüşşifa gibi binaların hepsi aynı şehir içinde, fakat ayrı ayrı mevkilerde yapılmışlar, mesela ulu camilerin yanında külliye siteleri var olmamıştır¹⁷. Bu gibi hususlar sebebiyle Osmanlı ve Türkiye Selçukluları Devrinde imaretin farklı manalarda ifade edildiğini görüyoruz.

3. Türkiye Selçuklu Şehirlerinde İmaret Kurumları ve Vakıfları

Selçuklu Devri Türkiye tarihinde imaret, Batıda "cite" adıyla surlarla çevrili, mabedi ve pazarı

6. Ömer Lütfi Barkan, **Süleymaniye Camii ve İmaret-i İnşaâtı**, C.2, Ankara 1979, s. 192-193-202.
7. Ö. Lütfi Barkan, **a.g.e.**, II, 202.
8. Ö. Lütfi Barkan, "İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyişi", **İstanbul Ün. İktisat Fak. Mecmuası**, C.XXIII, S.: 1-2 (İstanbul 1963), s. 283-284.
9. Mehmet Şeker-Ziya Kazıcı, **İslam-Türk Medeniyeti Tarihi**, İstanbul 1981, s. 256; Cİ Huart, "İmaret", s. 985.
10. M. Zeki Pakalın, "İmaret", s. 62.
11. Osman Ergin, **Fatih İmaret-i ve Vakfiyesi**, s. 11; Ayrıca bkz. Osman Ergin, **Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi**, İstanbul 1939.
12. Osman Ergin, **Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı**, s. 38-39. Selçuklu devri tarih araştırmacılarından İsmet Kayaoglu da Osman Ergin'in tesirinde kalarak imaretin Osmanlılar devrinde medrese, kütüphane, cami ve hastahaneyi içine alan daha geniş kapsamlı bir mana kazandığını belirtir (İsmet Kayaoglu, "Rahatoğlu ve Vakfiyesi", **Vakıflar Dergisi**, XIII, Ankara 1981, s.3) ki Osmanlılar devrinde cami etrafında oluşan bu sitelere külliye denir ve imaret yani aşevi de bu külliye içinde kalır. Eğer İsmet Kayaoglu'nun ve Osman Ergin'in değerlendirmelerine katılacak olursak Osmanlı devrinde camiye bitişik olmayan medrese ve hastahane gibi sosyal fonksiyona sahip yapılara niçin imaret denilmediğini izah edemeyiz.
13. Osman Ergin, **Fatih İmaret-i Vakfiyesi**, s. 11.
14. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 2 Nolu Tapu Tahrir Defteri, (1454), s. 479.
15. Osman Ergin, **a.g.e.**, s. 11.
16. Ömer Lütfi Barkan, **Süleymaniye Camii ve İmaret-i İnşaâtı**, II, 192.
17. Oktay Aslanapa, **Anadolu'da İlk Türk Mimarisi**, Ankara 1991, s. 17-19.

bulunan kasabalarda kamu hizmeti için yapılıp kullanan binalara verilen isimdir. Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devri Türkiye'sinde mimari eserlerin kitabelerinden anlaşılacağı üzere bu dönemde yapılan cami, darüşşifa, türbe, zaviye, mescid, darüzzıyafe, maristan, gibi mekanların hepsine imaret adı veriliyordu¹⁸. Yine bu yapılara ek olarak Türkiye Selçuklularında şehirleri çevreleyen surlara da imaret adı veriliyordu¹⁹. Yine, çeşme hayırlarına da imaret deniliyordu²⁰. Bu bilgilerle Selçuklu şehirlerinde sur ve suriçi hayır yapılarının imaret adını aldığı görülüyor. Buna karşılık Selçuklu Devrinde şehir dışında inşa edilen türbe, kümbet ve mekânların kitabelerinde ise imaret ibaresine rastlanılamamakta, böylece imaretin şehir imarı ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır²¹.

Türkiye Selçuklularında imaretler "aynı ile kullanılan" cami, medrese gibi toplumun, cemiyetin bizzat hizmetlerinden yararlandığı binalar olup, bu "aynı ile intifa olunan" müessesât-ı hayriyenin vakıflarına da imaret vakıfları denilmiştir²².

Türkiye Selçuklu şehirlerinde imaret yapılarının bu hukukî altyapısı yanında üstlendikleri görevlere de bir bakalım;

Şehirlerde imar faaliyetleri, vakıfçılık, belediye hizmetleri, mimari faaliyetler, hayrât gibi yönlerde geliyordu. Yine bu yöndeki çalışmalar, şehirlerdeki sosyo-kültürel yapının güçlenmesini sağladığı gibi zaviye ve hangâhlar vasıtasıyla Türklerin şehirlerle yerleşmesini üstlenmek gibi sosyo-iktisadi amaçlara yönelik olarak da faaliyette bulunduğu görülüyor. Bunlardan zaviye imaretleri, ahilerin denetimi altında olup cemiyetteki insanların hem bir meslek sahibi olmalarını sağlıyor, hem de meslek ahlakı ve meslek içi kontrol mekanizmaları geliştiriyordu. İmaret yapılarından karşılıksız olarak yararlanan şehir insanları, bu sayede fakiri, zengini ile şehirleşmenin her türlü nimetinden yararlanıyor, şehirlerde yaşayan insanlar arasında günümüzde olduğu gibi kültürel açıdan uçurumlar oluşmuyordu.

Türkiye Selçuklularında Osmanlı Devri aşevi imaretlerinin fonksiyonlarını üstlenen ve şehirdeki fakirlere, öğrencilere, misafirlere ve ne kadar muhtaç insan varsa bütün bu insanlara içinde yemek dağıtılan imaret kurumları da vardı. Bunlardan bir tanesi, "Darüzzıyafe" adı ile biliniyordu ki medrese ve zaviyelerin yanında yapıldığı görülmektedir²³. Yine büyük şehirlerde devlet erkânı-

nın ve önemli misafirlerin ağırlandığı ve yemek verildiği misafirevi olarak, "Darüssiyade" imaretleri bulunuyordu. İbn-i Batuta da Anadolu seyahati esnasında bu misafirhanelerde ağırlanmıştır²⁴.

Türkiye Selçuklu şehirlerinde aşevi olarak kullanan imaretler, içtimai bir kaynaşma sağlıyor, şehirde her zümreden insanın yaşamasını sağlıyordu. Şehirlerde darüzzıyafe imaretlerinden her Kandil Gecesi halka ücretsiz helva dağıtılıyor, mukaddes gün ve gecelerin önemi vurgulanmış oluyordu²⁵. Sivas Gökmedrese Darüzzıyafesi vakfiyesinde gördüğümüz bir başka husus, bu aşevlerinin müslüman yoksullara ve alevilere hizmet vermesidir²⁶. Bu kayıttan misafirhanelerde Türklerin ve diğer müslüman ülkelerden gelen misafirlerin ağırlandığını, gayr-i müslimlerin ağırlanmasına dair bir bilginin bulunmadığını görüyoruz. Fakat burada ve diğer Selçuklu imaret vakfiyelerinde gayr-i müslim-

18. Osman Ergin, **Fatih İmaret ve Vakfiyesi**, s. 12; O. Ergin, **Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı**, s. 43; O. Ergin, **Türk İmar Tarihinde Vakıflar, Belediyeler, Patrikhaneler**, İstanbul 1944, s. 26-32. Selçuklu devrinde Sahip Ata Fahrüddin Ali'nin Konya'da vakfettiği imaret, araştırmacılar tarafından Osmanlı devri anlayışı ile tek bir aşevi zannedilmiştir. Aslında bu imaret vakıflarından da anlaşılacağı üzere bir medrese, bir mescid ve mescidin yanındaki minarenin hepsine verilen isim olarak karşımıza çıkıyor (Sadı Bayram-Ahmet Hamdi Karabacak, "Sahip Ata'nın Konya İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri", **Vakıflar Dergisi**, XIII, Ankara 1981, s. 38).
19. Van Berchem-Halil Edhem, **Corpus Inscriptionum Arabicarum**, III/1, Kahire 1917, s. 15.
20. Zeki Oral, "Anadolu'da İhvanî Devri Vesikaları, Temirtaş Noyin Zamanında Yapılmış Eserler ve Kitabeleri", **V. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri**, Ankara 1960, s. 210.
21. Bkz., Van Berchem-Halil Edhem, **a.g.e.**, III/1.
22. Bahaeddin Yediyıldız, "İslâm'da Vakıf", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C. 14, İstanbul 1989, s. 21; M. Şeker-Z. Kazıcı, **a.g.e.**, s. 254.
23. S. Bayram-A.H. Karabacak, **a.g.m.**, s. 53; V.G.M.A., D. No:604, s. 67. Selçuklu devrinde aşevlerinin zaviyelerin içinde mi yoksa ayrı bir bölüm halinde yanında mı yer aldığı hususu, kesin belli değildir. Sivas Gökmedrese imaretinde aşevi olarak kullanılan darüzzıyafe, medrese haricindedir. Yine Ahî Emir Ahmed Zaviyesi'nde durum bu şekildedir (Merih Baran, **Ahî Emir Ahmed**, Ankara 1991, s. 39-40; V.G.M.A. D. No: 608, s.4; Bayram-Karabacak, **a.g.m.**, s. 53; V.G.M.A., D. No: 604, s. 67).
24. İbn-i Batuta, **Seyahatnâme**, C. 1, Türkçe Trc. M. Şerif, İstanbul H. 1333, s. 236.
25. Merih Baran, **a.g.e.**, s. 40.
26. Bayram-Karabacak, **a.g.m.**, s. 53; V.G.M.A., D. No: 604, s. 67.

lerin ağırılanmamasına dair bir bilgiye de rastlanmaz. Zaten Türkiye Selçuklu şehirlerinde gayr-i müslimlerle Türklerin içtimâî kaynaşmalarını sağlayan ve gayr-i müslimleri Türk-İslâm Kültürü'nün tesiri altında bırakan bir sosyal yapıda²⁷ imaretlerin sadece Türklere ve müslümanlara hizmet verdiğini düşünmek yanlış olur. Gökmedrese Darüzzıyafesi vakfiyesinde bahsedilen durum ise bir istisna olmalıdır ve vâkıfa göre müslümanlardan bahisle kendi kültürüne daha yakın insanları ifade etmelidir.

Selçuklulardaki imaret kurumları, yanlarında bulunan aşevleri ile sadece yoksulları ağırlayıp yemek dağıtma görevi görmüyorlardı. Bunun yanında vakfiyelerinde belirtilen bir gider kalemi olarak vakıf gelirlerinin bir kısmını mahpuslara, yoksullara, kimsesizlere, yetimlere, kör kötürüm ve cüzzamlı insanlara, yine kimsesiz insanların gömülme işlemlerine ayırıp nakden dağıtıyorlardı²⁸. Bu husus, Selçuklu Devri Türkiye şehirlerinde içtimâî barışın nasıl sağlandığı konusunda bize önemli ipuçları vermektedir.

Türkiye Selçuklu imaretlerinin üstlendikleri sosyal fonksiyonları da ifade ettikten sonra imaretlerin işletilmesine ve bu hususta vakıfların rolüne de bakalım:

Türkiye Selçuklularında imaret binalarının kamu hizmetlerini sürekli verebilmeleri için aynı zamanda iyi bir işletmeciliğe ve her yıl elde edilecek sürekli gelirlere, "akarât" a ihtiyaç vardı. Buna karşılık şehirlerde imaret yaptıran insanlar zengin ve varlıklı kişilerdi²⁹, bunların kurdukları imaretleri işletecek başka menkûl ve gayr-i menkûl mal varlıkları da bulunuyordu. Bu hayırsever kişiler, yaptırdıkları imaret binalarına diğer varlıklarının hepsini birden sarfedip birkaç yılda imaretlere bakamaz duruma gelmek ya da mal varlıkları ile her yıl imaretlerin giderleri ile ilgilenmek yerine bu binaların işletilmesi için varlıklarından bir kısmını ayırıp imaret vakfı haline getirmişlerdi. İmarat vakıfları, imaretin sosyal görevlerini ücretsiz yerine getirebilmesi için giderlerine karşılık her yıl kendiliğinden gelen vakıf irad ve akarâtına sahip oluyorlar, böylelikle imaretlerin işletmeciliğine süreklilik sağlanmış oluyordu.

Bir imaret için bırakılan vakıf irad ve akarâtının gelirlerini toplayan müteveli üyeleri, bu gelirlerden kendilerinin geçinebileceği düzeyde bir pay alıyorlar ve imaret vakıflarının idare masraflarını da buradan karşılıyorlardı³⁰. Vakfiyelerde müteveli üyelerinin ölünceye kadar görevde kalması ve öldükten sonra evlâdından en salih kimsenin müte-

velliliğe geçmesi, imaret vakıflarının idaresini güçlü kılma amacından kaynaklanıyordu³¹. Vakıf idarelerinin güçlü bir şekilde ayakta tutulması, vakıf imaretlerin harap olmasını önüyor, müteveli üyelerinin hayatlarında sadece bu imaretlerle ilgilenmesi temin edilip vakıf gelirlerinin ve giderlerinin sürekli olarak takibi sağlanmış oluyordu. Müteveli üyeleri, üç senelik dilimler halinde vakıf mallarını kiraya veriyor, ilk kira müddeti dolmadan kirayı yenileyemiyorlardı³².

İmarat vakıflarının işletilmesinde müteveli yanında denetim görevini sürdüren kadı ve üstatüddâr (saray nazırı) da önemli bir yere sahip bulunuyordu. Bunlardan kadılar, imaret vakfiyelerinin tanzimini ve denetlemesini sürdürme yetkisi yanında imaretlerin vakfiyelerinde belirtilen şartlara uygun olarak işletilmesini de sağlıyorlardı³³. Bu yapı içinde kadınların Selçuklu şehirlerinde belediyeçilik ve şehir hizmetlerini yürütme gibi bu güne kadar pek gündeme gelmeyen bir sosyal görev üstlendikleri de anlaşılmış oluyor.

Türkiye Selçuklularında bütün vakıfları denetleme görevini üstlenen "Üstatüddâr" imaret vakıflarını denetleme yetkisine de sahipti. Nitekim I. İzzeddin Keykavus'un yaptırdığı darüşşifanın vakfiyesine göre darüşşifa vakıflarının en üstteki sorumlusu ve yetkilisi Üstatüddâr Ferruh b. Abdullah idi ve bu üstadüddârın bütün vakıf gelir ve giderlerini denetlemek için seçtiği bir de yardımcısı bulunuyordu³⁴.

Türkiye Selçuklularında bir imaret kurumu, şehirlerde yine kamu görevi gören imaret adını verebile, eğer bir başka kamu binasını mevkufat arasında gösterebiliyordu. Buna bir örnek olarak Sivas Gökmedrese imareti için vakfedilen yani geliri bu imarete aktarılan gayr-i menkul varlıklar ara-

27. Speros Vryanis, "Byzantine and Turkish Societies and Their Sources of Manpower", *Studies on Byzantium and Seljuks and Ottomans III*, Malibu 1981, s. 147.

28. İsmet Kayaoğlu, "Rahatoğlu ve Vakfiyesi", s. 6.

29. Osman Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişalı*, s. 46.

30. Osman Ergin, *a.g.e.*, s. 48.

31. Merih Baran, *a.g.e.*, s. 40.

32. Ali Haydar Bayat, "Anadolu Selçuklu Sağlık Müesseselerinden Sivas Darüşşifası ve Vakfiyesi", *I. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi Bildirileri*, C. 2, İstanbul 1981, s. 30.

33. Bayram -Karabacak, *a.g.m.*, s. 61; Ali Haydar Bayat, "Sivas Darüşşifası ve Vakfiyesi", s. 30; V.G.M.A., D. No:584, s. 290-291.

34. Ali Haydar Bayat, "Sivas Darüşşifası ve Vakfiyesi", s. 30.

sında han, mescid³⁵ ve çarşı gibi imaret kabul edilebileceğimiz binalar da bulunmaktadır³⁶. Bu imaret kurumlarından han ve çarşı gibi kiraya verilmeleri mümkün olanlar olduğu gibi, cami, mescid gibi kira ile çalıştırılmaları söz konusu olmayanlar da vardır ve bunlar, ancak Türkiye Selçuklularında vakıfların yozlaşmasından sonra amaçları dışında kullanılmaya başlamışlar, bu dönemde kiraya verilebildikleri de olmuştur. Nitekim XIII. yüzyılın ikinci yarısında Sivas'ta bazı mescidlerin geliri için kiraya verilebildiği görülmüştür³⁷.

Türkiye Selçuklularında imaret vakıfları, genellikle yarı zürri vakıf statüsünde görülmüştür. Esasen bu kurumlar, aile vakfı halinde kurulmamışlardır. Vakfın asıl amacı, imaret binasının bakımı, görevlilerinin ücretlerinin verilmesi, imaretin sosyal hizmetlerinin masrafları vb. imaretin aslına ait giderler için yapılmış olmasıdır³⁸. Fakat imaret kurumlarına vakıf düzenleyen imaret bânileri, iki yolla bu vakıflardan ailelerine de gelir sağlıyorlardı. Bunlar bazen vakıf gelirlerinin belirli bir kısmını evladına ve ailelerine ayırıyorlardı. Buna Sivas Darurrâha İmareti Vakfı örnek gösterilebilir. Bu Darurrâha vakıf gelirlerinden beşte biri, vâkıfın oğlu ve ailesinin giderlerine ayrılmıştır³⁹. Kimi zaman ise müteveli arasında vâkıfın ailesinden insanların yer alması ile aile bireylerine maaş tahsis ediliyor, aile yeni vakıftan yararlanmış oluyordu. Sivas Darurrâhası'nda müteveli olan Hüseyin oğlu Abdulvahhab, Kemaleddin Ahmed b. Râhat'ın neslindendir⁴⁰. Yalnız imaret bânisi, I. Keykavus ve Sahip Ata gibi çok varlıklı olup birçok yerde başka vakıflara ve akarlara sahipse bunların imaret vakıflarında aile vakfı özelliği görülmebiliyordu⁴¹.

Çok az olmakla birlikte bazen imaret binalarının tam manasıyla zürri vakıf olarak teşkilatlandıkları da görülür. Bu imaret vakıflarının bütün mütevellileri yani tevliyeti, vâkıfın çocukları arasında dağıtılıyordu. Buna bir örnek vermek gerekirse; Emirci Sultan'ın kurduğu zaviyesine yaptığı vakıf, bu şekilde değerlendirilebilir. Buradaki vakfın kuruluşunda Emirci Sultan müteveli olacak, onun ölümünden sonra onun erkek evladı ve erkek evladının evladı müteveli olacak ve tevliyet bu şekilde aşağıdaki nesillere geçecektir. Bu tevliyet zincirinde eğer erkek evladın kırılmaz bulursa kız evladın evladı müteveli olacaktır. Emirci Sultan Zaviyesi vakfının tam bir aile vakfı olduğunu, vakıf giderlerinin ve harcama kalemlerinin belirtilmesine rağmen uygulamanın tamamen müteveliye bırakılmasından da anlıyoruz⁴².

En son olarak Türkiye Selçuklularında bazı imaretlerin vakfının bulunmadığını, bazı vakıfların ise imaret vakfı olmayıp sadece irad için yapılmış vakıflar olduğunu belirtmemiz gerekiyor. Türkiye Selçuklularında biri istisna diğer bütün imaret eserlerinin vakıfları tespit edilebiliyor. Ancak kale ve burçların imaret yapısında olup kitabelerinde de imaret diye adlandırılmasına⁴³ rağmen bu yapıların gerek imarına ve gerekse tamirine ait vakıf kayıtlarına rastlayamıyoruz. Esasen bu kale ve burçların meremmâtına ait vakıfların da bulunması gerekirdi. Ya da bu vakıf kayıtlarının tamamının kaybolduğu düşünülebilir. Fakat Kadı Burhaneddin devrine geldiğimizde bu kadar kısa sürede I. Alâeddin Keykubad'ın Sivas, Konya ve Kayseri gibi şehirlere yaptırdığı surların büyük ölçüde tahribata uğraması, bu kale ve surların vakıflarının bulunmadığı tezini kuvvetlendirmektedir⁴⁴.

İçtimai gaye güden imaret vakıfları yanında Türkiye Selçuklularında şehirleşme ve imarcılık yönünde fazla bir katkıya sahip olmayan irad vakıfları da bulunmaktadır. Fakat bizim konumuz olmadığı için bu konuya girmeyeceğiz.

Bütün bu tespitlerden sonra şunu ifade edebiliriz ki Türkiye Selçuklularında imaret kurumları, şehirli insanın sosyo-kültürel ve iktisadi münasebetlerinin şekillendiği kamu kurumları durumundadır. Bu kurumlar, hayrât olarak yapılmışlar, kamu yararına işletilmişler, işletme sistemleri ise bu imarete vakıf olarak bağlanan gayr-i menkûl arazi ve şehir binalarının gelirlerinden karşılanmıştır. Bu özellikleriyle imaret kurumları, kendi kendilerine yeterli sosyal müesseselerdir.

35. Hanların ve çarşıların ticari amaçla kiraya verilmesi mümkün olduğu halde, Attarlar Mescidi vakfında olduğu gibi mescidlerin gelir getirmesi ve bu gelirlerin vakfedilmesi söz konusu olmayıp herhalde mescidin de içinde yer aldığı bir vakfın gelirlerinin vakfedilmesi anlaşılmalıdır (Bayram-Karabacak, *a.g.m.*, s. 54).

36. Bayram-Karabacak, *a.g.m.*, s. 54-59; V.G.M.A., D. No: 604, s. 68-71.

37. Zekerîya b. Muhammed Kazvinî, *Asâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, Dar Sader, Beyrut, Tarihiziz, s. 537-538.

38. Bayram-Karabacak, *a.g.m.*, s. 53; Merih Baran, *a.g.e.*, s. 40.

39. İsmet Kayaoglu, "Rahatoğlu ve Vakfiyesi", s. 10.

40. İsmet Kayaoglu, *a.g.e.*, s. 4, 12.

41. Bayram-Karabacak, *a.g.m.*, s. 52-60; Ali Haydar Bayat, "Sivas Darüşşifası ve Vakfiyesi", s. 26-30.

42. Ahmet Yaşar Ocak, "Emirci Sultan ve Zaviyesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, IX(1978), s. 183-185.

43. Van Berchem-Halil Edhem, *C.I.A.* III/1, 15.

44. Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdî, *Bezm ü Rezm*, Nsr. Fuad Köprülü, İstanbul 1928, s. 448-451.